

משה-הירש שרפשטיין

סיפור חיים

נפגשה, ראינה, ליקטה ורשמה ליאת הנאור
ערך אלי שרפשטיין

לנכדים, לנינים ולדורות הבאים

באהבה גדולה,
סבא גרישה
מעגן מיכאל 2016

במקום מבוא

זהו ספר זכרונות של אבי, אוסף סיפורים נבחרים מתקופות שונות בחייו: ילדותו בעיירה הליטאית אוטיאן, ההתבגרות לפני המלחמה בקובנה, תקופת מלחמת העולם השנייה, שנות לימוד בתיאטרון היהודי במוסקבה, בניית המשפחה, התיאטרון בוילנה והעלייה לישראל. על מנת לספר על חייו של אדם בגיל 95, צריך כנראה לכתוב כמה כרכים עבי כרס. בספרו התרכזו אבי באותן השנים בהן נבנית אישיותו של האדם – הילדות, הנעורים, ההתבגרות, החיפוש העצמי, האהבה הראשונה. זאת כנראה הסיבה שהפרקים הראשונים, אף שהם עוסקים בתקופת חיים קצרה יותר, מתפרשים על דפים רבים יותר מהפרקים האחרונים. הרבה סיפורים מחייו של אבי לא נכללו במהדורה זו מכל מיני סיבות. הם עוד יסופרו בהזדמנות אחרת.

אני רוצה להודות ליוזמי הפרוייקט במועצת חוף הכרמל, ובמיוחד לליאת הנאור, שנפגשה עם אבי במהלך השנה האחרונה, הקשיבה לו, ליקטה את זכרונותיו והעניקה לו הרגשה נפלאה של עניין ואיכפתיות.

נפלה בחלקי הזכות לעזור לאבי ולליאת להעלות את הסיפור של חייו המרתקים על הכתב, להתרגש כל פעם מחדש בעת העריכה, ולהרגיש כאילו אלה היו חיי.

אלי שרפשטיין

הבן של משה-הירש, הנכד של אברהם והנין של משה שרפשטיין מאוטיאן אשר בליטא.

השורשים שלי

נולדתי בראש חודש חשוון שנת 1921, הבן הרביעי והאחרון להוריי, אברהם שרפשטיין ושיינע-בֶּסֶט מביית וויינרמן.
נקראתי על שם אביהם של שני הוריי - משה על שם סבי מצד אבי והירש על שם סבי מצד אמי. בפועל כולם קראו לי היִרְשֶׁקָה (או ברוסית גְּרִיֶּשָׁה).
נולדתי וגדלתי בילדותי בליטא (מדינה הנמצאת בין פולין לבלארוס), בעיירה עם רוב יהודי בשם אוֹטֵינָאן (Utena). אוטיאן נמצאת בצפון-מזרח המדינה, במרחק של 92 ק"מ מעיר הבירה וילנה (Vilnius), הלא היא "ירושלים דליטא".
אמי (שפירוש שמה הוא "בתיה היפה") עבדה כתופרת. היא נולדה בשנת 1890 ונפטרה בגיל 36 ממחלת לב. כך התייתמתי כבר בגיל ארבע וחצי.
אבי נולד בשנת 1880. הוא נפטר בגיל 58.
אחותי הבכורה חיה-רֵיִיזֶל נולדה בשנת 1911 ונפטרה בישראל בשנת 2003.
אחריה, גדול ממני בשמונה שנים, נולד אחי אלחנן (חונְקֶע). הוא נולד בשנת 1913 ונפטר ב1999 בעיר מגוריו רחובות.
אחותי פרומה נולדה בכ"ט באדר 1915 והייתה האחות הכי קרובה אליי מבחינת הגיל. היא נפטרה באפריל 2004 בנתניה.
ביני לבין פרומה נולדה להוריי עוד ילדה בשם שרה-נעמי (על שם סבתי). היא נולדה בשנת 1919 ונפטרה כעבור שנה.

משפחתו של אבי אברהם התגוררה באוטיאן במשך שלוש מאות שנה או יותר.
סבא וסבתא מצד אבי – משה ושרה-נעמי - נולדו בליטא בשנת 1838 למשפחות דתיות. משה ושרה-נעמי חותנו כבר בגיל 12. בזמנו, כאשר ליטא הייתה חלק מהאימפריה הרוסית, לא היו מספיק אנשים בצבא הרוסי ולכן היו מגייסים אנשים אקראיים מהרחוב. שירות בצבא הרוסי נמשך עשרים וחמש שנה, וכדי שהמגוייסיים לא ייצאו משם בני חמישים, התחילו לגייס את הבנים כבר בגיל 12-13. לשירות הצבאי הזה קראו ברוסית "רְקְרוּטִים".

כשסבי משה היה בן 12 כבר הייתה סכנה שייגיסו אותו ולכן המשפחות חיתנו בין משה לשרה-נעמי בגיל כל כך צעיר, כי מי שהיה מחותן לא ניתן היה לגייסו לצבא. סבי היה כובען במקצועו וסבתי עבדה כתופרת. את שניהם לא יצא לי לפגוש לצערי.
סבא נפטר ב1918 וסבתא נפטרה ב1919. שניהם מתו בשיבה טובה.
משפחתה של אמי באה מהעיר שִׁירוֹוִינְט (Širvintos בליטאית), הנמצאת כחמישים ק"מ דרומית לעיר וילנה.

גם את אביה של אמי לא פגשתי מעולם. סבא עבד בחקלאות. לפי הסיפורים הוא מת מפגיעת ברק, כאשר ניסה לסגור חלון בזמן סערה. שמו היה הירש ושם סבתי היה שרה-חֵיִינָה. אותה הכרתי בילדותי, היא גרה איתנו באוטיאן. אני זוכר אותה מגיל שמונה בערך, היא נהגה לשבת ליד החלון עם הספר "צא נא וראה נא" (אוסף של סיפורי תנ"ך שתורגם ליידיש). אני זוכר איך שהיא בכתה מכל הסיפורים: מהסיפור של עקידת יצחק ועד לסיפור של יוסף ואחיו. את כל הסיפורים היא כבר ידעה בעל פה. בכל שבת הייתה הולכת לבית הכנסת להתפלל כמו כל הנשים היהודיות. עוד זיכרון ממנה שייך לתקופה בה למדתי לבר המצוה את ההפטרה של פרשת "כי תצא". סבתא גרה אז אצל בנה ראובן, נסעתי לשם כדי שסבתא תוכל להשגיח עליי עד שאדע את ההפטרה בעל פה.

סבתי נספתה במלחמת העולם השנייה בשואה ביחד עם בנה ראובן, אישתו בטיה ושתי בנותיהם.

סבתא שרה-חַיִּינָה

סבא משה שרפשטיין

סבתה שרה-נעמי

אינני יודע כיצד ההורים שלי נפגשו. מה שאני זוכר בודאות שהם אהבו מאד אחד את השני. אני זוכר את הידיים של אבא שלי, ידיים גדולות וחזקות. על אחת הזרועות היה לו קעקוע של אישה ומשני צידי הציור היה כתוב "ש.ב.", קיצור של שיינע-בסיע. מהסיפורים ידעתי שהוא עשה את הקעקוע במלחמת העולם הראשונה, כאשר שירת בחובש בצבא הרוסי ונפל בשבי הגרמני.

כאשר הייתי בן שלוש כבר ידעתי לקרוא ולכתוב כיוון שלמדתי ב"חֶדֶר" - בית ספר דתי לילדים קטנים. כשהייתי בן ארבע וחצי נפטרה אימי ממחלת לב שסבלה ממנה כתוצאה ממום שהיא נולדה איתו. אבא נסע איתה לכל רופא אפשרי בליטא ואף הגיע עד לקניגסברג בפרוסיה המזרחית, אך ללא הועיל. אני זוכר את ה"שלושים" אצלנו בבית. אני עומד על כיסא ואומר קדיש כמו גדול. הרי כבר ידעתי לקרוא ולכתוב.

אין לי הרבה זכרונות מאימי. אני זוכר שהיא הייתה אמא טובה. היא הייתה מאוד קפדנית מבחינת סדר ונקיון וידעה לנהל את הבית ביד רמה. אחרי שהייתה מסדרת את המיטות אסור היה לשבת עליהן כדי שהסדינים לא יתקמטו. אחותי חיה-רייזל (או רוזה, כפי שקראנו לה), ירשה מאמי את התכונות הללו של משמעת, ניקיון וקפדנות.

רוזה מאוד אהבה את אמא. אחרי שאמא נפטרה היא נהגה לקחת אותי כמעט כל יום לקבר שלה. בית העלמין היה מרוחק כמה קילומטרים מהבית שלנו. בגילי הצעיר לא רציתי לבוא איתה כי היא בכתה בכל פעם, אך לא הייתה לי ברירה, כי היא תמיד כעסה והרביצה לי. בית הקברות בו קבורה אמי נהרס אחרי המלחמה על ידי

השלטונות הסובייטים, ובמקומו נבנתה תחנה מרכזית לתחבורה הציבורית של אוטיאן.

הוריי שיינע-בֶּסֶיע ואברהם שרפשטיין

לאחר מות אמי ובהיעדר מפרנסת שניה במשפחה, אבא נאלץ לעבוד קשה מאוד כדי לקיים רמת חיים סבירה של המשפחה. כמו כן, הוא נזקק לעזרה בגידול ילדים. את התפקיד הזה, באופן זמני ובלית ברירה, לקחה על עצמה אחותי הבכורה רוזה. המצב הזה נמשך כשנה, עד שאבא התחתן בפעם השניה.

אבא התחתן עם אישה בת 38 בשם ליבה (כולס קראו לה בשם חיבה ליבֶּשָה). ליבשה הייתה אלמנה והיו לה שישה ילדים. היא גרה בעיירה בשם קופישקיס (Kupiškis), 60 קילומטרים מאוטיאן. ליבשה הייתה צעירה מאוד ביחס לאבי, שהיה אז בן 47. היא גם הייתה אישה יפה מאוד. היא הייתה אישה אמידה, היו לה שני בתים, שעמדו אחד מול השני וביניהם הייתה חצר גדולה שבה היו מטעים וחיות משק. הייתי כבן חמש כאשר אבי התחתן ועברנו לגור בקופישקיס. לאחר כמה חודשים אחי אלחנן הצטרף אלינו. הוא גר איתי ועם אבי בביתה של ליבשה מספר חודשים ואז חזר לאוטיאן כדי להמשיך לעבוד וללמוד. במשך מספר שנים הוא עבד במסגרייה כמסגר, וגם למד בישיבה. מאוחר יותר הצטרף להכשרה של "השומר הצעיר" ובשנת 1934 עלה לישראל.

אחיותי רוזה ופרומה כעסו על אבא שהתחתן שוב וסירבו לעבור לגור עם אשתו החדשה. פרומה למדה בגימנסיה בעיר אחרת, ולאחר כשנה חזרה לאוטיאן וגרה עם אחותה של אימי הדודה חנה, שלימדה אותה במקום בית הספר. רוזה עברה לעבוד במפעל לגרביים בקובנה, יחד עם החברות שלה. באוטיאן לא הייתה עבודה והרבה

בנים ובנות נסעו לעיר הגדולה לחפש פרנסה. לאחר מספר שנים היא התחתנה עם הלל. זמן מה אחריה התחתנה גם פרומה עם יוסל. בקופישקיס למדתי בהתחלה בגן ילדים ואחר כך בכיתה א'. שם למדתי מעט גרמנית וגם לנגן בכינור. כעבור שנה, בשנת 1928, לאבי ולליבשה נולד אפרים, אחי למחצה.

הנישואין בין אבי לליבשה לא החזיקו מעמד הרבה זמן. אני זוכר שהתעוררתי בוקר אחד ושמעתי צעקות וריב גדול. הייתי אז בן שבע וחצי בערך ויצאתי החוצה לראות מה קרה. אני ואבי גרנו בבית אחד וליבשה גרה עם ילדיה בבית השני. לכל בית הוביל גרם מדרגות נפרד ובסופו הייתה דלת שמובילה לפתח הבית. ראיתי את אבי וליבשה רבים, אבי עמד בתחתית המדרגות שמובילות לביתה של ליבשה וליבשה עמדה במדרגות עצמן. הם עמדו וצעקו זה על זה ובאיזשהו שלב ליבשה אף הרימה עליו גרון. נבהלתי וצווחתי ורק אז הם שמו לב אליי והריב נפסק.

עד היום לא ברורה לי הסיבה לריב ומדוע ליבשה הרימה גרון על אבי. שאלתי את אבא, והוא סיפר לי שהם רבו, כי ליבשה הייתה רגילה לחנך את ילדיה ביד קשה ולא פעם הרימה עליהם יד. הוא לא הסכים עם דרכי החינוך שלה, ומכאן התפתח הריב הגדול. ואולי היו לכך עוד סיבות? הייתי ילד קטן ולא יכולתי לדעת.

בבית ממנו באתי מעולם לא היכו ילדים. אני זוכר שכאשר אבי באמת כעס, היה מספיק לי מבט אחד ממנו והייתי מתחיל לבכות. הוא אף פעם לא הרים עלינו יד, חוץ מפעם אחת, כאשר ראיתי אותו סוטר לרוזה. רוזה הייתה אז בת 15. היא הייתה חברה בתנועת הנוער של השומר הצעיר. כל הקבוצה נסעה ליער לחגוג ל"ג בעומר וגם רוזה. היא לא סיפרה לאבא לאן היא נסעה וחזרה לפנות בוקר. אבי גער בה ורוזה התווכחה איתו ואמרה שהיא ילדה גדולה. אבא כעס מאד וסטר לה. הוא אמר לה שיש לה אחים קטנים יתומים ושהיא אחראית עליהם כמו אמא, ושהיא הייתה צריכה לשאול אותו האם מותר לה לצאת ומתי לחזור. זאת הייתה הפעם הראשונה והאחרונה שראיתי את אבי מרים יד על מישהו.

אבי קרא לליבשה "אמא רעה" ו"ש"לא מגיע לה שיהיו לה ילדים בכלל" ועוד כל מיני דברים כאלה. זאת כנראה הייתה הסיבה לפרידה שלהם.

אחרי שאבי וליבשה נפרדו, עזבנו את קופישקיס וחזרנו לאוטיאן. בין ליבשה לאבי לא היה גט רשמי. ליבשה נשארה עם שם משפחתו של אבי ועם ילדו - אחי למחצה אפרים. אחרי שחזרנו לגור באוטיאן, כל חודש אבי היה מגיע לבקר את אפרים וגם שילם לה מזונות. אבי היה סנדלר ולא כל חודש הרוויח מספיק כסף בכדי לנסוע לקופישקס, לכן היו פעמים שהיה הולך ברגל עד לקופשקיס - מרחק של כשישים קילומטרים!

באוטיאן התקבלתי ישר לכיתה ב' של בית הספר היסודי, בו למדו ביידיש. באוטיאן היה בית ספר נוסף שדיברו בו עברית והוא נקרא "תרבות". חלק מבני הדודים שלי, בני גילי, למדו שם. סיימתי את בית הספר אחרי ארבע שנים וארבע כיתות.

כשהגעתי לגיל 11 רציתי ללמוד בגימנסייה הליטאית, אך אבי לא הסכים ורצה שאלמד בישיבה כדי שאדע עברית ואתמצא ב"נקודות השחורות" (כך קראנו לניקוד העברי אצלנו), כפי שהוא נהג לומר. בדיוק באותו הזמן נפתחה באוטיאן "ישיבה קטנה", בה למדתי עד שסיימתי שלוש גמרות (מלשון גמרא). אחרי שנה וחצי החלטתי שמספיק לי והגיע הזמן לעבוד.

בחתונה של דודה בִּיילָה עם בן דודי אפרים, אני השלישי מימין, בן 5

המשפחה בשנת 1937

בנים ובנות

לכל אדם יש חברי ילדות איתם הוא גדל ומתבגר. גם לי היו חברים, ידידי נפש, איתם גדלתי, שיחקתי ורקמתי חלומות. היום נשאר בחיים רק אחד מהם – חיים קוריצקי יבדל"א, בן דודי וחברי היקר. חיים מבוגר ממני בעשרה חודשים ואיתו ועם אחיו משה ז"ל עברה כל ילדותי ושנות נעוריי באוטיאן והסביבה. לאחר שחיים ושלושת אחיו - משה, חיה ושרה - עברו לגור באחד משני הבתים שהיו בבעלות המשפחה שלנו, התקרבו עוד יותר והרגשנו ממש כמו אחים. איתם ועם עוד שלושה חברים טובים – איצקה וויינרמן, איצקה גורביץ' ומוטקה אידלס - רצנו ביערות ובשדות, התרחצנו בנחל שחצה את העיירה, שחינו בשני האגמים של אוטיאן (עליהם עוד אספר), הכרנו כל רחוב וחרשנו כל פינה בעיירה שלנו.

משה, שהיה צעיר מחיים בשנה, חודש, שבוע ויום, נפטר עוד לפני המלחמה ממחלת השחפת.

איצקה גורביץ' הצליח לברוח מהגרמנים אל תוככי ברית המועצות ולהגיע עד לעיר טְשֶׁקֶנט, ושם נפטר ממחלת לב, הרחק ממולדתו.

איצקה וויינרמן שרד את המלחמה, הקים משפחה וחזר לאוטיאן - המשפחה היהודית היחידה בעיר שלאחר השואה. מעטים מיהודי אוטיאן ששרדו התיישבו בוֹיִלְנָה ובקוֹבְנָה. כמעט כל שנה היינו נוסעים לאזכרה של יהדות אוטיאן. לאחר הטקסים והביקור בבית הקברות, היינו מתאספים בחצר ביתה של משפחת וויינרמן ומעלים זכרונות.

את חברי מוטקה אידלס לימדתי לנגן על מנדולינה ויחד התחלנו לעשן כבר בגיל שתים-עשרה. בשנות השבעים הוא עלה ארצה וגר ברעננה עד למותו.

באלבום התמונות שלי ישנה תמונה מיוחדת מלפני המלחמה: אנחנו, חמישה חברים בלב ובנפש, מצולמים על גבעה מעל העיירה שלנו. לאחר המלחמה נשארנו רק שלושה ובאחד הביקורים שלי באוטיאן הצטלמנו באותו המקום אבל בהרכב חסר.

באוטיאן התבגרנו מוקדם מדי. כבר בגיל 12-13 התחלנו לעבוד ולעזור בפרנסה למשפחות שלנו שחיו בצמצום. לא היו בינינו סודות, דיברנו על הכל, על העבר, על העתיד וגם על בנות.

אגב, בנות... בת דודתי צִילָה, איתה גדלתי ושיחקתי עוד בהיותי ילד קטן, המשיכה להיות היחידה הכי קרובה שלי גם בנעוריי. גם חברתה, רִיִּינְקָה סגל, הייתה בחבורה שלנו. יחד היינו ב"קומסומוול", השתתפנו בפגישות מחתרטיות והדפסנו כרזות נגד המשטר. הייתה גם נערה בשם פֶּסְקָה שוסטר, אליה התחברתי ואף יצאתי איתה. לא הייתי אומר שאהבתי אותה מאד, אך חיינו ביחד ואולי אפילו היינו מתחתנים אילו לא המלחמה. עוד כשהייתי בן שש עשרה, סיפרתי לאחותי רוזה על פֶּסְקָה ועל כך שאני מתכוון להתחתן איתה, ורוזה בו במקום התעלפה ואיבדה את הכרתה. לאחר שהתאוששה התחילה לצעוק עלי: "לא ולא ולא!"

פֶּסְקָה ומשפחתה לא שרדו את התופת. הם נתפסו על ידי הגרמנים והליטאים, שרצחו אותם יחד עם רוב תושביה היהודים של אוטיאן והסביבה.

תמונת שחזור משנות השישים.

התמונה המקורית מאוטיאן שלפני המלחמה.
מימין לשמאל, עומדים: איצ'קה וויינרמן, משה קוריצקי,
חיים קוריצקי. כורעים ברך: משה שרפשטיין ואיצ'קה
גורביץ'.

תזמורת כלי מיתר. מימין לשמאל:
מוסקה אידלס, חיים קוריצקי, משה שרפשטיין, משה קוריצקי

האגמים של אוטיאן

שני אגמים היו ליד אוטיאן. הראשון נקרא "האגם של אוטיאן", כי הוא היה קרוב לעיירה. השני נקרא "האגם של ראָאָה", על שם היער בסמוך לאגם.

כאשר בכל העולם כבר התרחצו גברים ונשים בחופים משותפים ובבגדי ים, אצלנו באגם של אוטיאן, התרחצנו "בלבוש חוה אמנו", גברים מצידו האחד של האגם ונשים בדיוק בחוף שממול. וכאשר גבר היה שוחה "בטעות" ומגיע קרוב מדי לגדה השניה, אפשר היה לשמוע את הצעקות והקללות של הנשים עד החוף של הגברים ו"השמחה" הייתה גדולה!

באגם הזה לימד אותי אחי הגדול אלחנן לשחות. איך לימד? היה מושך אותי אל מעמקי האגם ושם עוזב וצועק: "צא לבד!". ולא נשארה לי ברירה אלא לשחות איכשהו לחוף. מפעם לפעם השתפרתי ובמהרה ידעתי לשחות.

האגדה מספרת שהאגם של אוטיאן חייב היה לקחת אליו כל שנה לפחות אדם אחד, וכך באמת היה: כל שנה טבעו אצלנו מתרחף או מתרחצת. אך החיים היו חזקים יותר מהמוות, ואנשים המשיכו לטבול במי האגם, לשחות ולבלות במימיו הצוננים לפחות חצי מחופשת הקיץ.

שני האגמים טבלו בחורש ירוק וסמיך, מוקפים בשבילי הליכה. רבים מן הזוגות באוטיאן מצאו את "החצי השני" שלהם בטיולים רגליים סביב האגם או בשייט רומנטי בסירות ששכרו מברנש ליטאי, בעל המעגן.

כילדים לרוב היינו מתרחצים באגם של אוטיאן, שהיה קטן יותר מהאגם של ראשה, אליו הגענו לעתים רחוקות בלבד.

באוטיאן של ילדותי גרו כארבעת אלפים יהודים וכאלפיים לא יהודים, בעיקר ליטאים. דווקא ברחוב שהוביל אל האגם גרו הלא יהודים, שלרוב היו זורקים עלינו אבנים ומקללים. את הרחוב הזה תמיד השתדלנו לעבור חיש מהר. לפעמים היינו זורקים אבנים בחזרה ורצים מהר לכוון האגם, דורכים על האדמה הלחה והרועדת משהו, שמבשרת שהנה אנחנו כבר ליד המים. האדמה השחורה והפוריה מסביב לאגם שימשה את נשות אוטיאן למילוי עציצים וגידול פרחים.

הדרך שעברה בסמוך לאגם הייתה גם דרכם האחרונה של מתינו היהודים כיוון שהובילה לשני בתי הקברות של אוטיאן. הדרך שעברה בסמוך לאגם ראשה, הובילה ליער בו הנאצים ועוזריהם קברו בבורות ענק את החיים היהודיים של אוטיאן. שני האגמים, הגדול והקטן, כמו עדים, יתומים אילמים למה שהיה וכבר איננו. הם כנראה יישארו לנצח, אך החיים היהודיים כבר לא יחזרו לכאן לעולם.

על מזח מאולתר של האגם, מימין לשמאל:
שרה קוריצקי, אני, משה וחיים קוריצקי.

האגם של אוטיאן בשנת 2013

אני מחפש מקצוע

כבר מגיל צעיר הייתה בי התשוקה לתאטרון. תמיד עשיתי "תיאטרון" לילדים קטנים וחלמתי להיות שחקן. אבל אז ראיתי את זה כתחביב בלבד. בילדות אהבתי לשחק כאילו אני צלם. מקופסאות קרטון בניתי "מצלמה", התכסיתי בבד שחור ו"צילמתי" ילדים. אולי משום כך אבי שלח אותי ללמוד צילום אצל צלם מקצועי. שם צילמתי הרבה וגם פיתחתי בעצמי את התמונות. אבל יום אחד נכנס אבי למעבדת הצילום בה למדתי לפתח תמונות. זה היה חדר חושך, כי כך מפתחים סרטי צילום ותמונות, והוא הבין שהמקצוע דורש "בילוי" של זמן רב בחושך. הוא חשב שזה לא בריא בשבילי ולקח אותי משם.

ואז אבי החליט שאהיה נגר, ושלח אותי לעבור הכשרה, עליה הוא גם שילם. במשך שנה למדתי את המקצוע. יום אחד אבי החליט שזאת עבודה קשה מדי בשבילי וזהו. אחרי הנגרות אבי שילם לחייט שפגש כדי שאבוא להתלמד אצלו. צריך לזכור שכל אותם שנים הייתי פעיל בתנועת הקומוניסטים הצעירים (קומסומול). בזמן שהתלמדתי אצל החייט הגיע התאריך 1 במאי (חג הפועלים) וכמובן שלא באתי לעבודה ביום הזה. כשהחייט שאל אותי איפה הייתי ואמרתי לו שהיה אחד במאי, החייט ביקש שאביא אליו את אבי. כשאבא שמע זאת הוא התעצבן והעביר אותי להכשרה אצל חייט אחר בשם אבא פלאט, שהיה חייט הרבה יותר טוב ומקצועי מקודמו. אצל אבא פלאט למדתי-עבדתי כארבע שנים ורכשתי מקצוע אמיתי, ששימש אותי כל חיי.

אני, אחותי רוזה, אחי אלחנן ואחותי פרומה עם אבא אברהם בשנת 1934

הפרידה מאבא

בשנת 1938 נפטר אבי ממחלת לב, כמה חודשים לפני שמלאו לי 17, דבר שהשאיר חסר גדול בחיי. יש לי זכרונות רבים מאבא, שהיה איש חכם, חריף שכל ובעל חוש הומור מיוחד. בחרתי לספר כאן שני סיפורים מני רבים.

אבא היה סנדלר, אך גם ניסה את מזלו בתור שדכן. אני זוכר שפעם מישהו שאל אותו: "ר'ב אברום (כך היו פונים לאיש מבוגר ומכובד), איך אתה יודע אם שני אנשים ממשפחות שונות, מעיירות שונות מתאימים זה לזה?" אבי השיב לו: "תראה, אני כמו שוחט. אני רק צריך לשחוט את החיה. את הנוצות הם ימרטו אחד לשני בעצמם."

פעם בזמן לווייה, כאשר הסיעו את המת על אלונקה אל בית הקברות בדרך סלולה באבנים, העגלה כל הזמן קפצה והמת יחד עמה. פתאום שמעתי את אבי ממלמל בשקט: "ההליכה ברגל עדיפה על הנסיעה הזאת". מישהו לידו התחיל לצחקק. גם היום כאשר אני נזכר בסיפור עולה חיוך על פניי.

אחרי מותו של אבי עזבתי את הבית שלנו באוטיאן ועברתי להתגורר עם אחיותיי בעיר קובנה – העיר השנייה בגודלה בליטא, השוכנת כמאה קילומטר מווילנה. באותה תקופה קובנה הייתה עיר הבירה הזמנית של ליטא.

הקשר עם אמי החורגת ליבשה ואחי למחצה אפרים נפסק מזמן, ולמעשה לא ראיתי אותם יותר. בדיעבד נודע לי מה עלה בגורלם בזמן המלחמה. כאשר הגרמנים פלשו לליטא ביוני 1941, ליבשה רצתה להציל את הילדים שלה. היא לקחה אותם לכומר בכנסייה, שעזר להרבה יהודים. ליבשה ביקשה שיהפוך אותה ואת ילדיה לנוצרים כדי שהגרמנים לא יהרגו אותם. הכומר הסכים לבקשתה אבל זה לא עזר ובסופו של דבר הגרמנים הרגו את כל המשפחה וגם את הכומר.

התמונה האחרונה של אבי יחד עם אחותי רוזה (מימין).

המלחמה

כאשר הגעתי לקובנה היה לי כבר מקצוע - חייט, ומצאתי עבודה די מהר במפעל "דאָנגס". בקובנה גרו אחיותי - פרומה ורוזה. הן גרו ביחד עם משפחותיהן בבית דירות מעץ במקום שנקרא "ההר הירוק". לכל אחת הייתה דירה משלה ובין הדירות הפריד מסדרון.

ביום עבדתי כחייט ובערב קיימתי ואירגנתי פעילויות עם הנוער הקומוניסטי (קומסומול). אנחנו "נלחמנו" נגד המשטר הקפיטליסטי שהיה בליטא (הרוסים קראו לזה "משטר פאשיסטי"). במסגרת הפעילות שלנו היינו מדביקים כרזות נגד הממשלה על הקירות ותולים דגלים אדומים על עמודי חשמל. ברור שהפעילות הייתה לא חוקית ואף מסוכנת. כך עברו עלי שנתיים. בינתיים ברית המועצות סיפחה את ליטא לשטחה, ושנה מאוחר יותר פתחו הכוחות הגרמניים במלחמה נגד ברית המועצות ופלשו לליטא. הייתי אז בן 19 וחצי (17.5 לפי תעודת הזהות).

מעט הסבר: בין השנים 1920-1939 הייתה וילנה תחת כיבוש פולני, וקובנה הייתה עיר הברירה. הקהילה היהודית בקובנה מנתה כ- 35,000-40,000 נפש – כרבע מאוכלוסיית העיר. בעיר היו עשרות מוסדות יהודים: כארבעים בתי כנסת, ישיבות ומוסדות ללימודי יהדות ובראשם ישיבת סלובודקה (Slobodka) הנודעת, בתי ספר עבריים ואידיים, בית חולים יהודי וארגונים ציוניים, עשרות עתונים יהודיים בידיים ובעברית והוצאות ספרים רבות.

כאמור, ביוני 1940 ברית המועצות כבשה את ליטא וסיפחה אותה לשטחה. ב 24 ביוני 1941, יומיים לאחר תחילת הפלישה של גרמניה הנאצית לברית המועצות, נכבשה העיר קובנה. הלאומנים הליטאים קיבלו בברכה את הגרמנים וראו בהם משחררים מעול הכיבוש הסובייטי. מליציות מקומיות חמושות (קראו להם "עונדי הסרט הלבן") החלו לרכז יהודים ולרצוח אותם, בטענה שיהודים הביאו את הקומוניזם הסובייטי לארצם.

ערב לפני פרוץ המלחמה, הייתי במסיבה במועדון יהודי. חזרתי בשלוש וחצי לפנות בוקר הביתה ובארבע התחילו ההפצצות של הגרמנים. לליטא גבול משותף עם פולין, שהייתה כבושה על ידי הגרמנים, כך שזה היה קרוב מאד. אני זוכר ששמעתי ירי תותחים כבדים. בהתחלה חשבתי שזה תרגיל צבאי של הצבא האדום. רק אחר כך ראיתי בתים שנשרפים והבחנתי גם במטוסי קרב גרמניים מטילים פצצות על העיר. הערתי את כל יושבי הבית, הדלקנו את הרדיו ושמענו את היטלר נואם-צורח ומאשים את היהודים והרוסים במלחמה. הוא אמר שהסובייטים "הפרו את ההסכם שגרמניה חתמה איתם". הקשבנו לרדיו והבנו שזאת אכן מלחמה.

לפרומה כבר הייתה ילדה בת שלוש בשם בסיה ולאחותי חיה-רייזל היו שני בנים – בנימין וקופָה (יעקב). פרומה ורוזה עם משפחותיהן החליטו לנסוע ברכבת פליטים לרוסיה, ואני הייתי מחויב לקומסומול והלכתי להתארגן עם החברה. כך נפרדו דרכינו. רצתי למפעל בו עבדתי ולא מצאתי שם אף אחד. את החברים שלי מצאתי בבניין המפלגה בעיר. שם התקבצו יותר ממאה פעילים מהתנועה. עם הקבוצה הזאת ברחנו מהגרמנים ברגל לרוסיה. בהתחלה חשבנו שנלך רק מעט עד שהרוסים יביסו את הגרמנים ואז נחזור. אבל זה לא קרה. הצבא האדום יחד עם כל הטנקים וכל

התחמושת שלו ברח מהר יותר מאתנו ונע מאזור הגבול אל תוך עומק רוסיה. את הפחד והפאניקה שאחזה בהם אני זוכר עד היום.

לא לקחתי איתי שום דבר מלבד הבגדים שלגופי, בגדי קיץ. הדרך הייתה קשה והמסע ארך כמעט שבועיים. בדרך הגרמנים הפציצו אותנו כל הזמן ממטוסים. כך עברנו כשש מאות קילומטרים ברגל! בסוף המסע, מהקבוצה המקורית שמנתה מאה איש, נשארו פחות או יותר רק עשרה (!), ואני בתוכם.

בדרך נתקלנו בצבא האדום שנסוג ורק בנס נשארו בחיים. החיילים עצרו אותנו וחשדו בנו כמרגלים גרמנים, כי דיברנו יידיש, שהיא דומה לגרמנית. אנחנו לא ידענו רוסית כי בליטא דיברנו ליטאית ויידיש. למזלנו אחד מהפעילים שלנו הצליח ברוסית קלוקלת להסביר להם שאנחנו יהודים וחברי קומסמול. לא היו לנו תעודות, כיוון שפחדנו כי הגרמנים יתפסו אותנו. המפקד הרוסי החליט בכל זאת להאמין לנו וציווה עלינו לחזור על עקבותינו, למרות שידע שהגרמנים יהרגו אותנו. עשינו עצמנו חוזרים, ואחרי מספר קילומטרים ביצענו סיבוב פרסה ושוב פנינו מזרחה, כמה שיותר רחוק מהנאצים.

הצלחנו להגיע לתחנת רכבת כלשהי ולעלות לרכבת משא שנועדה להעברת בקר ואיתה המשכנו הלאה. בסופו של דבר הגענו למחוז ברפובליקת צ'ובֶּשֶׁה, לעיר בירתה צ'ובֶּקֶרִי. משם לקחו אותנו לקולחוז (משק חקלאי שיתופי), ושם נשארתי כחצי שנה, עד החורף. בסביבות ינואר-פברואר 1942 הצלחתי באמצעות "הצלב האדום" לגלות היכן נמצאות פרומה ורוזה. הן שהו בעיר סְרָאפּוּל, ברפובליקת אוֹדְמוֹרְטְיָה, 550 ק"מ מהמקום בו הייתי אני. החלטתי לנסוע אליהן.

בדרך לפרומה ורוזה עברתי בעיר אֵינְיֶבְסֶק, בו גרו הדוד והדודה שלי, קלמן גולדפיין וחנה, וגם אחותו ריבה. החלטתי להישאר איתם. לריבה היו קשרים והיא עזרה לי לקבל עבודה במפעל לייצור נשק. הספקתי לעבוד רק יום אחד, לפני שקיבלתי צו הרחקה מאיז'בסק כיוון שלא הייתה לי תעודת פליט. המשכתי לסראפול ושם השגתי את אישור הפליט המיוחל.

לסראפול הגעתי בספינה ששטה על נהר וולְגָה, שם פגשתי את אחיותיי, ועד מהרה כבר התחלתי לעבוד. לצבא לא גייסו אותי כי הייתי צעיר מדי (לצבא האדום גייסו רק מגיל 19).

בשנת 1943 פניתי עם חבריי ללשכת הגיוס ויחד התגייסנו לצבא האדום להילחם בנאצים. יוצאי ליטא גויסו אז לדיוויזיה הליטאית ה-16, שעל הקמתה הוחלט בדצמבר 1941.

במשך שלושה חודשים התאמנו כיצד לירות ולהילחם, ואז נשלחנו לחזית. כך הגענו לבלורוס להילחם בכפר אֶלְפֶסְיֶיבְקָה, בו התבצרו הכוחות הגרמניים. הגענו לאלכסייבקה בלילה. היה חורף קשה, מינוס שש-עשרה מעלות. שלחו אותנו לישון בבתי עץ שהיו במבואות הכפר. למחרת עם שחר היינו אמורים לתקוף את עמדות הגרמנים.

פתחתי את דלת הבית הראשון והוא היה מלא בחיילים שישנו בכל מקום אפשרי. פתיחת הדלת הכניסה פנימה אוויר קר, ושמעתי צעקות וקללות שאסגור את הדלת. יצאתי וחיפשתי בית אחר. ושוב אותו הסיפור: הבית מלא עד אפס מקום בחיילים שמקללים אותי שאעוף משם ואסגור את הדלת. כך עברתי כמה בתים ובאחרון

החלטתי שהחוצה אני לא יוצא יותר! על השולחן ליד עששית נפט עמד דלי מים ולידו מצקת. את המצקת שמתי בתוך הדלי ואת הדלי על הברכיים. חיבקתי אותו חזק חזק ונרדמתי.

בבוקר עם שחר תפסנו עמדות במעלה הגבעה. הכפר היה למעלה ובו כנסייה, בה התבצרו הגרמנים, חמושים במקלעים, רובים, רימוני יד ומרגמות. המטרה שלנו הייתה להסתער ולכבוש את הגבעה, את הכנסייה ואת הכפר כולו. לפני ההסתערות התותחים והמטוסים שלנו הפציצו את עמדות הגרמנים על מנת "לרכך" את התנגדותם. רק אחרי כן יצאנו להסתערות בקריאות "למען המולדת! למען סטלין!" נתקלנו באש תופת של הגרמנים המתבצרים וספגנו אבדות כבדות. את הכפר לא הצלחנו לכבוש, חיכינו לרדת הלילה כדי לסגת. תוך כדי הנסיגה, הגרמנים המשיכו לירות עלינו ולהפציץ אותנו במרגמות. פתאום בחושך שמעתי קול מוכר: "אוי, היִרְשָׁקָה, תעזור לי!". שאלתי "מי זה, בְּרָלִי?". "כן, תעזור לי". זה היה חברי ברל פראקט. הוא היה פצוע, חטף שישה כדורים ולא יכול היה לזוז. נשאתי אותו עליי בזחילה עד שהגענו לבור גדול באדמה, שבו יכולנו להתחבא. בדרך הוא "חטף" עוד כדור אחד למזכרת, שביעי במספר. מאוחר יותר הגיעו החובשים ופינו אותו לאחור. ברל שרד וגם אני. לאחר המלחמה נפגשנו שוב, בהתחלה בוויילנה ולאחר מכן בתיאטרון היהודי במוסקבה. על המפגש הזה עוד אספר.

במהלך הימים הקרובים נשארנו בעמדות אש שהכנו בעצמנו באמצעות אתי חפירה קטנים, ציוד צבאי תקני של חייל בצבא האדום. כל הזמן ניהלנו אש מול הגרמנים, שהיו עדיפים מאתנו גם במיקום וגם בנשק. בנוסף ירדו עלינו מטוסי אויב וגרמו לנו לאבדות נוספות. בתוך כל זה, גם אני נפצעתי מכדור שפגע ברגלי השמאלית, אך התעלמתי מהפציעה שהייתה די קלה: הכדור עבר בשריר התאומים ויצא החוצה. לא עשיתי מזה עניין. אך במהלך הלילה שלאחר הפציעה, כאשר ישבנו בעמדות אש בקור מקפיא, פתאום לא הרגשתי את רגליי. בנוסף לפציעה, הרגליים שלי קפאו לחלוטין. רק אז הסכמתי שיפנו אותי בית חולים שדה לטיפול ראשוני בעיר וויטְבֶּרְסְק. משם פינו אותי לבית חולים צבאי בעיר סְמֵאֶרְה, עמוק בעורף הרוסי.

לאחר כשלושה חודשים בבית חולים, השתחררתי עם צו שהורה לי לחזור ליחידת האם שלי בדיוויזיה הליטאית. על מנת להגיע ליחידה היה צורך לנסוע ברכבת ולעבור את עיר הבירה של בריה"מ – מוסקבה.

כאשר הגעתי למוסקבה נזכרתי בבן דודי חיים אייזן. שני אחיו של חיים נהרגו במלחמה. בהיותו בעל מעמד גבוה במפלגה חיים היה פטור מגיוס. לפני המלחמה חיים היה מזכיר המפלגה הקומוניסטית בליטא. הוא נעצר מספר פעמים וישב בכלא. לא פעם הוא הסתתר בביתו או במקום סודי כלשהו שעליו ידעתי רק אני. זכרתי שהוא במוסקבה. כל צמרת המפלגה הקומוניסטית של ליטא הייתה במוסקבה והשתכנה ב"כיכר האדומה". החלטתי לקפוץ לבקר להגיד לו שלום. נפגשתי איתו ואחרי ההתעדכנות הראשונית, חיים שלח אותי לאגור כוחות בבית ההבראה לפצועי הצבא למשך 24 יום. כאשר חזרתי מבית ההבראה, חיים אמר שיש לו הצעה בשבילי וביקש שאחשוב עליה. הוא הציע לשלוח אותי לקורס צניחה, כדי שלאחר מכן יוכלו להצניח אותי בעורף האויב בליטא הכבושה. כמו כן הייתי אמור לעבור קורס מיוחד של שבועיים שבו ילמדו אותי שיעורי "מורס" להעברת הודעות באלחוט. אמרתי לו שאחשוב על ההצעה שלו ואתן לו תשובה. ההצעה שלו נשמעה לי הזויה לגמרי. בלי

לחשוב יותר מדי המשכתי ישר לנקודת הגיוס הקרובה וביקשתי להישלח ליחידה המקורית שלי בדיוויזיה הליטאית, להמשיך להילחם נגד האויב הנאצי. כך חזרתי לחזית, ובאחת ההזדמנויות גם נפצתי בפעם השנייה, הפעם בידי השמאלית.

במוסקבה הייתי עד למקרה מזעזע שנחקק בזיכרוני. לפני שנשלחנו לחזית, יחד עם עוד חיילים רבים, ישנו כמה לילות בלשכת הגיוס במוסקבה. באחד הבקרים קבלנו פקודה לצאת החוצה לחצר ולהסתדר. קראו לנו לעמוד דום, ומתוך המבנה יצאו שני חיילים חמושים ועימם אדם אזוק בידיו. הם העמידו אותנו במרכז החצר וקראו פסק דין של בית משפט שדה, שהאשים את האיש האזוק בכך שהוא ערק מהצבא שלוש פעמים. בית המשפט גזר עליו עונש מוות. הם הדגישו באזננו שכל חייל שיערוק דינו מוות.

הקצין בעל הדרגה הגבוהה הורה לשחרר את הנידון מהאזיקים ולהוריד אותו על ברכיו. אחד משני החיילים שהביאו אותו הוציא אקדח וצווה עליו להתכופף. הוא הצמיד את האקדח לראשו וירה שני כדורים. כמי שכבר היה בחזית והשתתף בקרבות, ראיתי מוות ובני אדם נופלים בקרב. אבל מוות כזה אכזרי ראיתי בפעם הראשונה בחיי. לא יכולתי לישון חודשים אחרי המקרה הזה. הזיכרון הזה מלווה אותי עד היום.

מנקודת הגיוס יצאנו לתחנת הרכבת ונסענו לעיר גורקי. כאן תחקרו אותי שוב על המקצוע האזרחי שלי ושאלו אם כבר הייתי בצבא. הם הציעו לי להיות חייט בצבא, אך סירבתי והעדפתי לחזור להילחם בגרמנים. כך חזרתי לאותה המחלקה בה שירתתי לפני הפציעה. הפעם מינו אותי למקלען. בהמשך הצלחתי לחסל לא מעט גרמנים בעזרת המקלע שלי ואף קיבלתי אות הצטיינות (מדליה) על כך. לאחר כמה זמן נפצתי בפעם השנייה.

זה קרה בבלארוס, כאשר קבלנו פקודה לכבוש כפר בשם פֶּלְקִינוֹ, שהיה כבוש על ידי חיילי האויב. לקראת המתקפה, שכרגיל הייתה צריכה להתבצע עם שחר, הכנו עמדות ירי למקלעים. כל מקלע היה מטופל על ידי שני חיילים – מספר אחד ומספר שתיים. מספר שתיים היה אחראי על אספקת תחמושת ומספר אחד היה זה שיוורה והורג כמה שיותר גרמנים. אני הייתי מספר אחד.

כאשר התחילה הלחימה, הגרמנים התחילו להפגיז אותנו במרגמות. לפתע שמעתי פיצוץ עז וראיתי את "מספר שתיים" שלי נופל ללא רוח חיים. לאחר מכן ראיתי את כף ידי השמאלית מרוסקת כולה - שלוש אצבעות תלויות על חתיכת עור. את סימני הפציעה ניתן לראות עד היום. בתחילה לא חשתי שום כאב. קראתי לחובש והוא קיבע לי את היד על חתיכת עץ. פינו אותי לבית חולים שדה. שם עברתי את הניתוח הראשון. כיוון שלא הסכמתי שיכרתו לי את האצבעות, הרופאים שמו לי גבס על כל היד. מוזר, אך מה שהנחה אותי היה הפחד שלא אוכל לנגן על מנדולינה או כינור. מהחזית שלחו אותי ברכבת של פצועים, לבית חולים בעורף הרוסי.

הרכבת נעצרה, כל פעם בעיירה אחרת, והורידו פצועים. כאשר שמעתי שהתחנה הבאה היא "איז'בסק", ביקשתי שיורידו אותי שם. כזכור, שם גרו דודה חנה והדוד קלמן. ההחלמה שלי הייתה מאד איטית, ונשארתי בבית חולים כמעט חמישה חדשים. המשפחה באה לבקר אותי לעתים קרובות. כאשר החלמתי מהפציעה, רציתי לחזור לחזית. התייצבתי ביחידת הגיוס, אך הצבא לא הסכים לקבל אותי בשל חומרת הפציעה שעברתי. הם אמרו לי שאם יצטרכו אותי הם יידעו איך למצוא אותי.

אחותי פרומה עברה לאיז'בסק עם בתה פֶּסְיָה, ואני עברתי אליהם. גרנו כולנו ביחד (אני, פרומה, בסיה, דודה חנה' הדוד קלמן ובתם צילה).
צמוד לבית שלנו היה עוד בית קטן. מכוון שהבית עצמו לא היה מספיק גדול ולא היה מקום לכולם, אני ישנתי בבית השני.
כך גרנו באיז'בסק עד שהמלחמה הסתיימה. בזמן הזה עבדתי כחייט במפעל לייצור בגדים.

אנחנו בזמן המלחמה בעיר באיז'בסק.
עומדים מימין לשמאל: פרומה, אני, צילה, דודה ריבה.
יושבים: דודה חנה, בסיה (בתה של פרומה), הדוד קלמן.

כחודש לאחר סיום המלחמה חזרנו כולנו לליטא והתישבנו בעיר הבירה וילנה.

התגשמות החלום

השנה הייתה 1945. גרנו בוילנה. מעולם לא הפסקתי לאהוב תיאטרון. לאחר כחודש-חודשיים החלטתי לנסוע למוסקבה ולנסות להתקבל ללימודי משחק בבית הספר שבחסות התיאטרון היהודי הממלכתי (GOSET), בניהולו של שלמה מיכאֶלס האגדי.

עברתי את המבחנים, התקבלתי והתחלתי ללמוד כסטודנט מן המניין. בכל שנה סיימתי את לימודי בהצטיינות ואף זכיתי לקבל מלגה מיוחדת של מנהל התיאטרון, שלמה מיכאלס. עוד במהלך הלימודים התחלתי לקבל תפקידים קטנים בהצגות השונות של התיאטרון.

"הלילה השניים עשר" של שייקספיר.

באחד התפקידים בהצגת התיאטרון היהודי במוסקבה

בתקופת הלימודים רכשתי חברים חדשים והפכנו לחבורה מגובשת של חברים בלב ובנפש. אלה היו ראובן לוי מקישינב וחברתו לחיים אז ואשתו לעתיד אַנוֹשְׁקָה (חנה), ליוֹנְקָה (איני זוכר את שם משפחתו) ואֶמְקָה פרידזון. התקיימנו ממלגות זעומות שקיבלנו מהתיאטרון. אני, במקביל ללימודיי, התפרנסתי גם מתפירת חליפות גברים (הייתי "המפרנס" היחידי בחבורה) וגם זה עזר לנו להתקיים.

אֶמְקָה פרידזון היה בוגר מלחמה כמוני, ובדומה לי היה מסתובב עם מעיל צבאי ארוך (שיִנְל ברוסית). המראה שלנו היה מביך כל מיני אנטישמים במוסקבה, שהיו מדברים על כך שהיהודים לא נלחמו בנאצים. פעם נכנסנו למספרה להסתפר, עדיין לבושים במעילי הצבא שלנו (לא היה לנו מעיל אחר ללבוש). ישבנו וחיכינו בתור. לפתע פנה אלי אדם זר שחכה בתור אחרינו: "היי אתה! אתה נראה לי יהודי, נכון? ואני רואה שאתה לובש שינל. בטח קנית אותו בשוק הפשפשים. יהודים לא נלחמו, הם כולם ברחו לטשקנט. תוריד את השינל!". לא הספקתי אפילו לענות לו, כשאֶמְקָה תפס אותו בגרון והצמיד אותו לקיר, ואז הסביר לו בקול רם, כדי שגם אחרים ישמעו: "שמע אתה! כאשר אתם עוד טיפסתם על העצים, אנחנו כבר ידענו קרוא וכתוב!". אני לא בטוח שהאיש הבין למה התכוון החבר שלי, אך הוא נמלט מהמקום כל עוד נפשו בו.

הבטחתי גם לספר על ברל פראקט, אותו הצלתי בזמן המלחמה. באחת החופשות מלימודים, כשביקרתי אצל המשפחה בוויילנה, פגשתי את ברל. בשיחה שניהלנו שכנעתי אותו להצטרף ללימודי התיאטרון היהודי במוסקבה. הוא התקבל ללימודים בשנתון של חברי ראובן לוי, שנתיים מתחתי. באחד הימים טיילנו יחד ברחוב גוֹרְקִי שהיה רחוב רחב וסואן, וברל שהיה נכה מלחמה והייתה לו כף רגל מעץ, מעד וירד מהמדרכה אל הכביש. פתאום ראיתי אוטובוס מתקרב במהירות, תפסתי אותו וביחד התגלגלנו על המדרכה. כך הצלתי את חייו בפעם השנייה.

אני והחברים הכי קרובים שלי – אנושקה, ליונקה וראובן (יושב)

במוסקבה גם הכרתי את אישתי לעתיד זינה. זינה ואחיה הצעיר טוליק נהגו לבוא יחד עם אמם להצגות התיאטרון מדי פעם. פעם אחת, בהצגה בה לא השתתפתי, הצצתי מבעד למסך בכדי להתרשם מהקהל שבאולם. לפתע ראיתי זוג עיניים שחורות ונוצצות באחת השורות האחרונות באולם. ירדתי לאולם והתיישבתי מאחורי בעלת העיניים השחורות. ברוסית הקלוקלת שלי (את השפה הרוסית למדתי רק כאשר הגעתי למוסקבה. בבית דיברנו יידיש בלבד) הצלחתי לשאול אותה אם היא מוכנה לתרגם לי את ההצגה, מיידיש לרוסית. אני זוכר איך במהלך ההצגה שאלתי אותה, מה ההבדל בין "שמחה" ל"חתונה"? היא הסתכלה עלי וענתה: "שמחות יש הרבה. חתונה יש רק אחת". בהפסקה כבר שיחדתי את אחיה הקטן בחפיסת שוקולד, והוא נתן לי את הכתובת ואת מספר הטלפון שלהם.

סבתא של זינה הייתה אישה חכמה מאד. מההתחלה היא תמכה בזוגיות שלנו. יום אחד זינה סיפרה לסבתא שאני נוסע לתחנת הרכבת ללוות את חברי הטוב בדרכו לעיר קישינב, שם גרה אשתו. סבתא שאלה את זינה אם היא מכירה את החבר וזינה

ענתה שלא. "כדאי לך לנסוע ולהכיר את החברים של החבר שלך", אמרה לה וזינה נסעה איתי לתחנת הרכבת. בדרך חזרה לביתה, ישבנו על ספסל בגן וזאת הייתה הפעם הראשונה שהתנשקנו.

זינה הייתה בת 17 בלבד כאשר התחלנו לצאת. חמישה חודשים לאחר שמלאו לה 18 שנה, נישאנו בטקס אזרחי במשרד לרישומי נישואין. התאריך היה 24 במאי 1949.

הלימודים בבית הספר שליד התיאטרון נמשכו ארבע שנים. הייתי קרוב לסיום וחלמתי להמשיך לעבוד בתיאטרון היהודי אבל הגורל רצה אחרת. אלה היו זמנים קשים ליהודים במוסקבה, ובמיוחד לאנשי הרוח. מייסד ומנהל התיאטרון היהודי שלמה מיכאל נרצח על ידי אנשי הנ.ק.וו.ד. בתאונת "פגע וברח" בעיר מינסק. למרות ההלוויה הממלכתית בה ספד למנוח סטלין בכבודו ובעצמו, חודשים לאחר מכן הוכרז מיכאלס כמרגל אמריקאי והתיאטרון היהודי נסגר. שחקנים נעצרו ונשלחו לסיביר. אנחנו, הסטודנטים של השנה האחרונה בבית הספר למשחק, הורשינו לעבור מבחני תעודה בתיאטרון רוסי ובשפה הרוסית, שכידוע לא הייתה שגורה בפי. למרות כל הקושי, הצלחתי לסיים את המבחנים ולקבל תעודת גמר (דיפלומה). בניגוד לחלק מחבריי ללימודים לא יכולתי להתקבל לתיאטרון רוסי כי, כאמור, רוסית לא הייתה שפת האם שלי. גם לא רציתי, ראיתי את עצמי שחקן יהודי.

החזרה לוילנה

באותם הימים, בסוף 1949, אני וזינה היינו כבר נשואים ולא היה לנו היכן לגור. המשכנו לגור במעון הסטודנטים "טריופונקה". כבר לא הייתי סטודנט, ולמעשה, לא הייתה לי הזכות להישאר במעון. אך המנקה הנחמדה של המקום הסכימה להלין אותנו בדירתה הקטנה - דירת חדר. גרנו אצלה כשבוע ימים, עד שמנהל המעון הכריז, שאם מישהו יחביא סטודנטים יהודים הוא יפוטר ואף יכלא. עזבנו כדי לא לסכן את המנקה טובת הלב והיינו צריכים לקבל החלטה מה לעשות.

זינה חזרה לדירת החדר בה גרה משפחתה, ואני נסעתי למשפחתי בוילנה לחפש עבודה ומגורים עבורנו. אחרי שבוע כבר מצאתי עבודה במקצוע הישן והבטוח שלי – חייט וגם מצאתי דירת חדר קטנה שאף אחד לא גר בה. לאחר עשרה ימים קיבלתי מקדמה ומיד שלחתי לזינה כסף לקניית כרטיס לרכבת לוילנה. שוב היינו יחד.

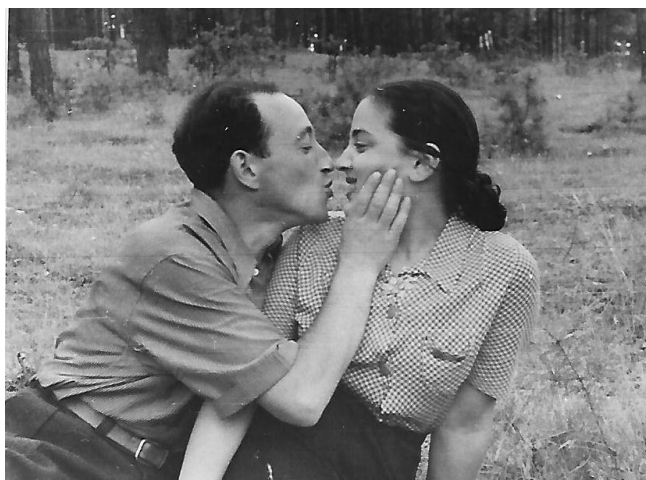
גרנו בדירה הקטנה, בה נולד בנו הבכור אילושה (אלי). אלי נולד ב-3 במאי 1950. זינה רצתה שנקרא לו דוד, אך אימא של זינה קבעה את השם – אלי, על שמו של אביה של זינה שנפל במלחמה בשנת 1944 בחזית בלורוס. חיינו בצמצום כי הייתי המפרנס היחיד. אכלנו תפוחי אדמה שלוש פעמים ביום והיינו מאוהבים ומאושרים.

יום בהיר אחד קיבלנו צו פינוי מהדירה. הסתבר שהיא הייתה מיועדת למישהו אחר. חיפשנו מקום חדש ומצאנו משפחה שהייתה מוכנה להשכיר לנו חדר אחד בדירה הגדולה שלהם. זאת הייתה דירה של מפיק ובמאי קולנוע ידוע, שבשלב מסוים עבר להתגורר בגרמניה ואנחנו מצאנו את עצמנו בבית גדול ומרווח, באופן זמני כמובן. כך גרנו כשלוש שנים, עד שהגיע נציג רשמי של העירייה ואמר שעלינו לעזוב כי הדירה מיועדת לעסקן מפלגה, שזה עתה חזר מלימודיו במוסקבה. הדייר המיועד היה איש טוב ואהב לשתות. לאחר שניהלנו שיחה ושתינו בקבוק קוניאק, הוא הבטיח לעזור לנו למצוא דירה - הבטיח וקיים.

הדירה החדשה הייתה ממוקמת בעיר העתיקה, במקום בו היה הגטו הגדול של וילנה במלחמת העולם השנייה, בבנין ששימש שנים רבות כבית חולים יהודי. הדירה הייתה בת חדר גדול אחד, אותו חילקנו לשנים במחיצת עץ. בדירה היו מטבח, מרתף קירור ושירותים. גרנו בה כחמש עשרה שנה. בשנת 1969 קיבלנו מהמדינה דירה חדשה בבית חדש. היה זה שנתיים לפני שעזבנו את ברית המועצות ועלינו לישראל. בדירה הזאת

נולדו לנו שני ילדים: בסיה, שנפטרה בגיל 11 חודשים ממחלת הפוליו, ובוריס (דב), שנולד בשנת 1956. שנה 1956 היא שנת המפנה בקריירת המשחק שלי.

באותה שנה, אני וקבוצת חברים שוחרי תרבות אידיית. החלטנו להקים להקת פולקלור יהודי, שתכלול תיאטרון, מקהלה ולהקת רקדנים. מאוחר יותר הוקמה גם תזמורת המנדולינות. כל הפעילות הייתה התנדבותית לחלוטין. לא קיבלנו שכר, למרות שהשקענו את מירב כוחותינו בקיום הלהקה. ביום עבדנו ובערב עשינו חזרות. התיאטרון והלהקה קבעו עובדות בשטח. למרות התנכלויות הרשויות, צעירים רבים הצטרפו אלינו. לא כולם ידעו יידיש, לכן פתחנו גם לימודי יידיש לחברים הצעירים ואני שימשתי אחד המורים. את היידיש לימדנו באמצעות שירים וסיפורים.

הבמאי הראשון של התיאטרון שלנו היה יצחק דוגים. לפני המלחמה הוא היה שחקן תיאטרון מקצועי ואצלינו הוא גם במאי וגם שחקן. דוגים בייס את ההצגה "הזכיה הגדולה" של שלום עליכם, שהייתה להצלחה רבה. זה המחזה שהפך אותי לשחקן הראשי של התיאטרון שלנו. גם אשתי זינה קיבלה תפקיד בהצגה והפכה לשחקנית. במהלך השנים שיחקנו אני וזינה בעשרות תפקידים, חלקם ראשיים, ולעיתים היינו אף פרטנרים גם על הבמה.

לאחר כשנה, יצחק דוגים הצליח לצאת מברית המועצות ולעלות לישראל. הבמאי הבא היה אפשטיין, שביים שני מחזות קצרים של שלום עליכם ("סוכנים" ו"אנשים")

ועוד מחזה בשם "שדות ירוקים", בו שיחקתי תלמיד ישיבה צעיר שמחפש כלה. זה היה אחד התפקידים האהובים עלי.

"יש בעולם אישה"

"פריילעכס"

"שדות ירוקים"

המשכנו לחפש במאי ברמה גבוהה ומצאנו את לאוניד לוריא, תלמידו של שלמה מיכאלס ואחד מעוזריו בתיאטרון היהודי במוסקבה. לוריא היה אחד הבמאים הראשיים של התיאטרון הרוסי הממלכתי בוילנה והיה מאד מוערך שם. הצלחנו לשכנע אותו לעבוד גם בתיאטרון החובבים שלנו. אמנם הוא עשה זאת לא בחינם, אך היה כרוך בזה גם סיכון מקצועי. גולת הכותרת של תקופת עבודתו הייתה המחזמר "פריילעכס", אותו שנינו הכרנו עוד מתקופת התיאטרון במוסקבה. זו הייתה חגיגה של משחק, שירים וריקודים, ומעבר לכל, המחזה עסק בהמשכיותו של העם היהודי לאחר השואה וברצון לחיות ולשמוח.

במהלך השנים הופענו בעשרות הצגות בערים השונות של ברית המועצות. בעקבות ההצלחה הפכנו ל"תיאטרון יהודי עממי", הסטטוס הגבוה ביותר לתיאטרון חובבים בברית המועצות. הגדרה זו אמורה היתה לפתוח לנו דלתות להופיע בכל מקום, אך זה לא קרה עקב האנטישמיות המסורתית מצד השלטונות הממונים על התרבות בבריה"מ. לדוגמא, מעולם לא הופענו בעיר הבירה מוסקבה וגם לא בקייב.

בשנות השישים, בזמן שכבר הייתי שחקן מפורסם בקרב יהודי וילנה, הוזמנתי להצטלם בסרטו הראשון של הבמאי הליטאי הצעיר ריימונדס ון בלאס, "צעדים בלילה". שיחקתי אסיר יהודי בפורט התשיעי בקוֹבְנָה בזמן השואה. כעבר שנתיים הצטלמתי לסרטו השני של וואבלאס, "מארש, מארש, טרה-טה-טה!", בו גלמתי תפקיד של איש עסקים יהודי בעל סלון אופנה. הסרט היה סאטירה אנטי-מלחמתית חריפה. בסוף שנות השישים קיבלתי תפקיד בסרט "האגדה של כלא פֶּבִּיאָק", של תגייקפילם (אולפני הקולנוע של תגייקיסטן). שיחקתי אסיר יהודי שמנהל ויכוח אידאולוגי עם חברו לתא, כומר קתולי.

סצנה מ"צעדים בלילה"

"האגדה של כלא פּבּיֶאק"

"מארש, מארש, טרה-טה-טה!"

במקביל המשכתי להתפרנס כחייט ולהתקדם. מחייט הפכתי לגזרן ומודליסט, מה שהוסיף לי למשכורת. אך בעיקר בניתי לי שם של יוצר מעילי נשים, ושמי התפרסם הרחק מגבולות ליטא. במקביל עבדתי גם בבית, בתפירת מעילי נשים לפי הזמנה עבור לקוחות פרטיים. עבודה פרטית הייתה אסורה על פי החוק, אך הייתי חייב להתפרנס ולכן הסתכנתי.

התיאטרון שלנו ולהקת הפולקלור פתחו את הדרך לתיאטראות ולהקות יהודיות נוספות בערים אחרות של בריה"מ : המקהלה של ריגה, התיאטראות בקישינב ובטאלין, התיאטרון ולהקת הריקודים בקובנה. את התיאטרון בקישינב הקימו חבריי הטובים מימי הלימודים במוסקבה, ראובן לויין ואשתו חנה. במהלך הלימודים התחברנו ונשארנו חברים לכל החיים. רקמנו חלומות של עליה לישראל, אך הגורל הפריד בינינו. אני עליתי ארצה בדצמבר 1971. ראובן ומשפחתו נשארו עדיין בקישינב. בני הזוג עבדו בטלוויזיה הממלכתית של קישינב, ראובן כבמאי וחנה בתיאטרון הבובות. בזמנם הפנוי הנהיגו את התיאטרון היהודי בעיר. הם ביקשו לעזוב לישראל ואז קרה הנורא מכל. מספר חודשים לאחר עלייתנו ארצה, נרצח ראובן על ידי פגיעה מכוונת של משאית במרכז קישינב. גם כאן ניסו השלטונות לטעון כי מדובר בתאונת דרכים, אך ההתנהגות המוזרה שלהם כלפי המשפחה הסגירה את אשר אירע. המשפחה התבקשה לא לשאול שאלות מיותרות והובהר להם שאם יבקשו, יקבלו מיד אשרת יציאה לישראל. וכך היה - המשפחה עלתה לישראל וראובן הוכר על ידי המדינה כאסיר ציון.

אני ואישתי זינה עם חנה לויין – אלמנתו של ראובן לויין

העליה לישראל

לאחר מאבק ממושך, הצלחנו לקבל אשרת יציאה ועלינו ארצה ב- 19 בדצמבר 1971, נר שמיני של חנוכה. עד היום אנחנו מציינים כל שנה את היום הזה. כבר משנת 1964 התחלנו את המסע שלנו לארץ ישראל. בקשתנו לעלות ארצה נענתה בשלילה על ידי שלטונות ההגירה של ברית המועצות, בכל פעם שהגשנו את הבקשה.

לאחר שבני אלי השתחרר מהשירות בצבא הסובייטי בשנת 1970, פנינו שוב למשרדי ההגירה וביקשנו "להתאחד עם משפחתנו בישראל". זאת הייתה הסיבה היחידה בגינה אפשרו השלטונות את העלייה לארץ. אחי אלחנן, שעלה ארצה בשנת 1934, שלח בקשה רשמית לאיחוד משפחות, אותה הגשנו לאחראים על משרד ההגירה.

משפחתנו בקיץ האחרון לפני העליה

בסוף שנת 1970 התקיימו בברית המועצות שני "משפטי לנינגרד" מתוקשרים. קבוצת יהודים שלא הורשו לעלות לישראל, ניסתה לבצע חטיפת מטוס נוסעים רוסי ולנחות בשוודיה. היהודים מהמטוס נשלחו לתקופות ממושכות בבתי הסוהר. העולם רעש וגעש והסובייטים ניסו להוכיח למערב שיהודי ברית המועצות הם שווי זכויות במדינה.

צוות צילום מטעם משרד התרבות של ברית המועצות הפיק סרט אנטי-ישראלי, בו שולבו קטעים מהופעות של הלהקה שלנו. הם ניסו להראות לכל העולם שיש תרבות יהודית בברית המועצות ושהיא נתמכת על ידי המדינה. את השקר הזה לא יכולנו לשאת. לא רצינו לשמש כלי בתעמולה האנטי-ציונית. בדצמבר 1970 קיימנו אסיפה כללית וקיבלנו החלטה דרמטית - לפרק את כל "החבילה": את התיאטרון, את להקת הריקודים, את המקהלה ואת התזמורת. הרבה דמעות נשפכו באסיפה זו אך לא הייתה ברירה. התפזרנו והצטרפנו למאבק לעליה לישראל שניהלו יהודים בברית המועצות. שנתיים לאחר מכן, רוב חברי הלהקה והתיאטרון עלו ארצה, בכמה גלי עליה. אני ומשפחתי עלינו בגל השני, בסוף 1971.

בארץ

עם העלייה לישראל הגענו למרכז קליטה בעתלית. באולפן נשארנו עד מאי 1972, אז עברנו לנתניה לדירת עמידר. כבר בהיותי בעתלית מצאתי עבודה בתל-אביב כמודליסט והתחלתי לעבוד. במקביל המשכתי ללמוד עברית.

בישראל הצלחנו לשמור על קשר עם חברי הלהקה מוילנה. בשנת 1973 נפגשנו וקיבלנו החלטה על חידוש הפעילות האמנותית במתכונת להקת פולקלור של עולים חדשים מברית המועצות. בחרנו שם ללהקה – "אנחנו כאן!" (ביידיש "מיר זיינען דאָ!").

עוד לפני כן ניסיתי למצוא עבודה כשחקן תיאטרון. מהר מאד הבנתי שאין בישראל תיאטרון שמופיע ביידיש ולשחקן כמוני אין כאן עתיד. המשכתי לעבוד במפעל בתל אביב. המקצוע הישן שלי הציל אותי שוב.

גרנו בנתניה ולעבודה נסעתי בתחבורה ציבורית. בהתחלה זינה הייתה בבית ולאחר כשנה החלה לעבוד בהתאחדות עולי ברית המועצות בתל-אביב. תחילה בהתנדבות ומאוחר יותר בשכר. המשכורת הייתה קטנה, אך בכל זאת זה כבר לא היה בחינם.

עבדתי כמודליסט במפעל והייתי מאוד מוערך. בשנת 1973 התחתן בני הבכור אלי עם פולינה. בני הצעיר דב המשיך את לימודיו בבית הספר החקלאי בנהלל. בשנת 1971, כאשר עלינו ארצה דב היה רק בן 15, באמצע שנת לימודים, והיה צורך למצוא לו לימודי המשך במהירות. כך מצאנו את הפנימיה בנהלל.

ב-6 באוקטובר 1973 פרצה מלחמת יום הכיפורים. במהלך המלחמה נסגר המפעל והייתי צריך לחפש עבודה אחרת. אלי היה בצבא ודב נשאר בפנימייה. חודש לאחר תחילת המלחמה נולדה לאלי ולפולינה בת בכורה - יעל, הנכדה הראשונה שלנו. למרות המלחמה, הלהקה המשיכה בהכנות להופעתה הראשונה.

הופעת הבכורה של "אנחנו כאן" התקיימה בהיכל התרבות בתל-אביב לעיני יותר משלושת אלפים צופים. בשורה הראשונה ישבו גולדה מאיר, אז ראש הממשלה, ודוד בן גוריון שהגיע במיוחד משדה בוקר. ההצלחה הייתה אדירה. זאת הייתה אמירה מאד חזקה – אנחנו כאן! דוד בן גוריון, למען האמת, לא ממש שמח, כי הוא היה ממתנגדי היידיש בישראל. לעומת זאת עם גולדה דיברנו ב"מאָמע לשון" - יידיש.

זינה המשיכה לעבוד בהתאחדות עולי בריה"מ וב"אנחנו כאן" (בהתנדבות). לאחר כמה שנים היא מצאה עבודה במפעל "תדיראן", תוך שהיא לומדת מקצוע חדש – בקרת מעגלים מודפסים. זינה עבדה במפעל עד ליציאתה לפנסיה.

אני מצאתי עבודה חדשה במפעל "ריינטקס" בפתח תקוה. התקבלתי לעבודה כמודליסט. היה לי טוב במפעל הזה, ולבעלי המפעל היה טוב איתי. המפעל היה בבעלות האחים קופידלובסקי. כאשר הם נפטרו, ילדיהם פתחו מפעל המשך בשם "קרנטקס" וביקשו ממני להצטרף. עבדתי שם עד ליציאתי לפנסיה בשנת 1995. זינה ואני יצאנו לפנסיה ביחד והתחלנו לעבוד בהתנדבות במרפאת קופת חולים, אצל רופאת המשפחה שלנו דר' אריקה אפט.

יחד עם "אנחנו כאן", בה לקחו חלק גם ילדינו אלי ודב, וכן אשתו של אלי, פולינה, יצאנו מספר פעמים להופיע ברחבי העולם. הופענו בארצות הברית, קנדה, מקסיקו, אנגליה, הולנד ובלגיה. לאחר שחזרנו ארצה ממסע ההופעות של 1977, החלטנו לפרוש מהלהקה. זינה כבר עבדה "בתדיראן", אלי עבד בבנק דיסקונט ודב היה בצבא. בשנת 1978 התחתן דב עם מתי, אותה הכיר בשירותו הצבאי.

החיים נמשכים

בשנת 1998 חלתה אשתי זינה בסרטן ומאז ועד יום מותה ב-19.12.2004 נלחמנו ביחד במחלה הארורה. במהלך חיינו בישראל בילינו אינספור פעמים בחופשות משותפות בארץ ובעולם, הספקנו ליהנות ולראות הרבה - ועל כך אני מודה לאשתי היקרה שהייתה הכוח המניע. גם היום אני ממשיך לאהוב אותה ולהתגעגע.

שנה וחצי לפני שזינה נפטרה, עברנו טרגדיה איומה כאשר נכדתי ענבל, בתם הצעירה של אלי ופולינה, נפטרה באופן פתאומי בגיל 17. לזינה היה קשה לשאת את האובדן וזה האיץ את המחלה שלה. עכשיו הן ביחד אחת ליד השנייה בבית העלמין במעגן מיכאל.

לאחר שאשתי זינה נפטרה, המשכתי לגור באותה הדירה בנתניה, בה גרנו משנת 1972, דירה בה עברו מירב חיינו המשותפים. לא יכולתי לעזוב את המקום בו כל פינה הזכירה לי את זינה אהובתי.

במרץ 2014, לאחר שמעדתי ונפלתי בביתי בנתניה, הבנתי שאני כבר לא יכול להמשיך לגור לבד. הבן שלי הפציר בי כבר מזמן שאעבור אליו, והפעם הסכמתי.

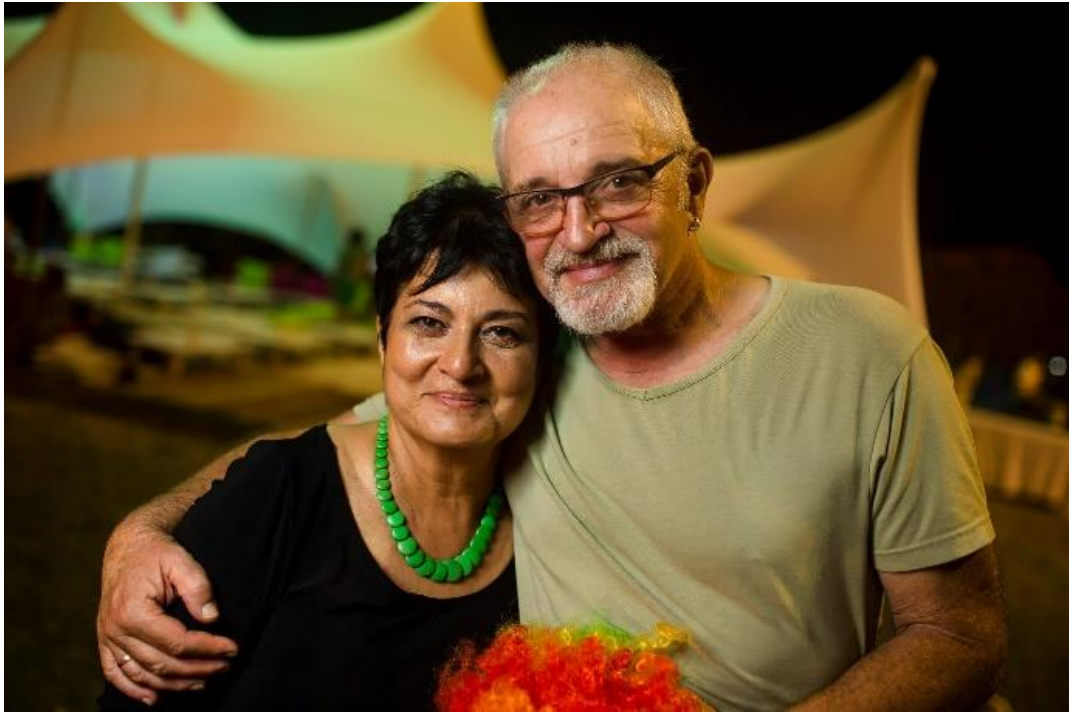
בקיבוץ גרתי שלושה חדשים בביתם של אלי ופולינה. לאחר מכן הציעו לי מספר חלופות ובחרתי לעבור לגור בדירה קטנה בקומת קרקע במרכז הקיבוץ. כתוצאה מהנפילה, התחלתי להשתמש בהליכון בעל שלושה גלגלים. זה העניק לי נייחות ועצמאות, ואפשר לי לחזור להליכות הבוקר שלי.

המשפחה שלי דאגה להעביר אלי מנתניה כמעט את כל תכולת הדירה, כדי שהדירה החדשה בקיבוץ תהיה, עד כמה שאפשר, דומה לדירתי הקודמת. הדבר תרם להתאקלמות שלי בקיבוץ. היום אני יכול לומר שאני אוהב את ביתי החדש.

אך הדבר החשוב בעיניי בחיים החדשים שלי בקיבוץ, הוא להיות קרוב למשפחתי, זאת אומרת למחצית ממנה. המחצית השניה - המשפחה של בני דב - גרה במודיעין ואחת הנכדות בקיבוץ יטבתה. כאן במעגן מיכאל גרים בני אלי ואישתו פולינה, שלשה נכדים ושמונה נינים שלי, אותם אני פוגש כמעט בכל יום, וזה עושה אותי מאושר. בימי שישי אנחנו נפגשים אצל אלי ופולינה בבית לארוחות ערב שבת, בדרך כלל בהרכב מלא.

בקיבוץ אני משתתף בחגים, בארועי תרבות, נפגש עם הרבה אנשים טובים, יוצר קשרים חדשים. אני מקבל עזרה, יש לי מטפלת נהדרת – פולינה קליטניק. מה אני אגיד לכם? טוב לי!

פולינה ואלי

יעל, גרמי, עדיה, גלבוע, מעגן והלל

אביעד, מרה, נעמי, דוד ונתן

עמיחי, ז'ניה, הילה ועדי

דב, מתי, עינב, שני, שמרית ועמית

עינב, עידן, מעין, עמרי, נועה, רועי עם סבא גרישה

שני, יותם, איתמר, הודיה ומיכאל

שמרית-בטיה, יקיר, נעמי, אביתר ונתנאל

תוכן העניינים

2	_____	במקום מבוא
3	_____	השורשים שלי
8	_____	בנים ובנות
10	_____	האגמים של אוטיאן
12	_____	אני מחפש מקצוע
13	_____	הפרידה מאבא
14	_____	המלחמה
19	_____	הגשמת החלום
22	_____	החזרה לווילנה
27	_____	העליה לישראל
28	_____	בארץ
30	_____	החיים נמשכים